

Ideoloogiad ja tõlgendused: vaateid 20. sajandi folkloristikale

Tiiu Jaago

Folkloristid on viimasel aastakümnel märgatavat huvi tundnud ideoloogia rolli vastu Eesti nõukogudeaegses rahvaluuleuurimises (vt nt Saarlo 2019; Langer 2019; 2024). See on mitmest aspektist põnev vaatenurk. Ühelt poolt tuleb vastata küsimusele, kuidas ideoloogia rolli teaduse kujunemises üldse piiritleda ja ühtlasi, mis eristab nõukogude ideoloogiat teistest ideoloogiatest ja nende mõjust teadusele? Teisalt tõstatub küsimus, millisena nähakse ideoloogia rolli uurimuse kaasajal ja kuidas hiljem, teadusajaloolises tagasivaates?

Artiklis* tulevad vaatlusele arusaamad nõukogudeaegsest folkloristikast. Vaadeldakse nii nõukogude ajal koostatud tekste (sh tagasivaateid) kui ka tänapäevaseid teadusajaloolisi käsitlusi. Esmalt esitatakse küsimus nõukogudeaegsete tekstide tõlgendamise keerukusest tänapäeval. Seejärel vaadeldakse, kuidas 1950. aastatel esitletakse rahvaluule uurimise uusi ülesandeid, kui fookus nihutati vabariigiaegselt rahvuslikult käsitluselt nõukogudeaegsele marksistlik-leninlikule pinnale. Tegemist on pöördajaga, mil piiride markeerimine endise ja uue vahel on selgem kui stabiilsete perioodide tekstides. Selline vana ja uue vastandus ärgitab vaatlusaegse perioodi sedastusi tõlgendama üldisemas teadusmõtte kontekstis, mistõttu pakutakse dialooge nii nõukogude-eelsete, -aegsete kui ka -järgsete seisukohtadega. Ühtlasi tulevad nähtavale uurijate subjektiivsusega seotud aspektid: kuidas nad kohanevad hetkeolukorraga ja millist rolli selles mängib uurija biograafiline aeg (kas tegemist on noore või

* Artikli valmimist ja uurimistööd on finantseerinud Eesti Teadusagentuur (PRG670). Autor tänab toimetajat ja anonüümset retsenseerijat viljaka mõttevahetuse eest.

juba kogenud teadlasega). Artikli viimane osa on pühendatud stabiilse (stalinismijärgse ja hilise nõukogude) perioodi käsitlustele, nähtuna 1980. aastate lõpul ja 1990/91. aastal. Nende ekskursside kaudu otsitakse ideoloogiaga seostuvaid tegureid, mis on teadusajaloo mõistmiseks olulised.¹

Poliitiline meelsus ja tänapäevane tõlgendus

Nõukogudeaegseid tagasivaateid 20. sajandi folkloristikale on tänapäeva lugejal keeruline mõista. Ühelt poolt on neis nähtav loogiliselt kulgeva erialaarengu ülevaade, teisalt ilmnevad aga poliitiliste tõmbetuulte jõujooned. Olgu alustuseks toodud näide, mis pärineb Eduard Laugaste „Eesti rahvaluuleteaduse ajaloo“ II köite kommentaaride osast (Laugaste 1980: 357–409). Esmalt on üllatavad alapeatükkide pealkirjad: esimene neist „Eesti rahvaluuleteadus 1901–1940“ mõjub neutraalsena, teise alapeatüki pealkiri „Folkloristika nõukogude perioodil 1940–1978“ osutab nii aastatele kui ka poliitilis-ideoloogilisele raamile (nõukogude aeg). Pealkirju kõrvuti seades võib neid tõlgendada ka vastandusena (eesti *versus* nõukogude). Ühtlasi võib küsida, kas sünonüümide valiku (rahvaluuleteadus *versus* folkloristika) põhjustas pelgalt taotlus vältida sõnakordust või osutab see siiski ka vana ja uue uurimisviisi eristamisele?

Nõukogude periood on Laugaste tekstis määratletud ajavahemikuga 1940–1978, ent kuhu on jäänud Saksa okupatsiooni aeg (1941–1944)? Nende aastate mahavaikimine 1950.–1980. aastatel koostatud teadusloo käsitlustes on tavaline (Olesk 1989: 25; Russow 2021: 54). Selle tulemusena võis Saksa okupatsiooni perioodi tajuda kui erialase töö täielikku katkestust. Kuigi rahvaluule erialal tegutseti ka noil aastail, sellest nõukogude ajal ei räägitud (Jaago 2023). Ilmselt olid vaikimise põhjuseks teadmised-kogemused nii sõjaeelsetest

¹ Kuidas võimu eesmäärke teadlastele vahendati, see jääb siinsest vaatlusest kõrvale. Tartu ülikooli näitel on Erki Tammiksaar seda üksikasjalikult kirjeldanud, selgitades struktuurireformide tagamaid, ülikooli argielu parteilist korraldamist, töötajate ning üliõpilaste lojaalsuse kontrollimehhanisme, tööle kinnitamisi, töötajate vangistusi jms (Tammiksaar 2023: 170–286). 1940. aastatel ja 1950. aastate alguses toimunud ideoloogilist kasvatustööd Tartu ülikoolis on käsitlenud Lembit Raid raamatus „Vaevatee“ (1995). Kuidas ideoloogiline kasvatustöö töötajatele tundus („Koosolek jättis masendava mulje“), selle kohta võib lugeda mälestustest (vt nt Normann 2024: 1903). Ülikooli argielu ja töötajate ning üliõpilaste ideoloogilise kasvatustöö omavahelist suhet rahvaluule eriala näitel saab jälgida ka Tartu ülikooli ajaloo-keeleteaduskonna kateedrijuhatajate sõjajärgsete aastate koosolekute protokollidest (RA, EAA.5311.5.7).

kui -järgsetest repressioonidest, aga kindlasti ka sõjajärgsetele aastatele omane vajadus vaadata tulevikku. Aja jooksul näikse, et Saksa okupatsiooni aegse teadustöö mahavaikimine muutus endastmõistetavaks. Nii on 1998. aastal ilmunud teadusajaloo ülevaates nimetatud küll Saksa okupatsiooni (mainitakse sõda, Oskar Looritsa lahkumist ja Eesti Rahvaluule Arhiivi varade evakueerimist, millega tegeles Richard Viidalepp; Oskar Looritsa ja eriti August Annisti tööst sõjaaegses ülikoolis siiski juttu ei tehta), ent sellegi peatüki pealkirjaks on „Folkloristika Eesti NSV päevil“ (Viires, Tedre 1998: 35).

Laugaste eelmainitud käsitluse teise alapeatüki algusfraas osutab nõukogude võimu järjepidevusele:

Nõukogude korra taaskehtestamine 1940. aastal tõi kaasa muutusi rahvaluule õpetamisse ja uurimisse. Rahvaluule õpetamine toimus Tartu ülikoolis 1940. a. sügisel moodustatud eesti ja väliskirjanduse kateedri juures. 1944. a. loodi ülikooli juurde rahvaluule kateeder, mis aga koosseisu vähesuse tõttu liideti 1947. a. eesti kirjanduse kateedriga [---]. (Laugaste 1980: 396)

Selles lauses on 1940. aasta võimuvahetus seotud 1918. aasta lõpust 1919. aasta kevadeni kehtinud nõukogude korraga. Ent kuigi „nõukogude korra taaskehtestamine“ võib suunata lugejat tõlgendama seda kui autori nõukogude-ideoloogilist meelsust, võib seda siiski ka teisti mõista. Nimelt kõneleb Laugaste siin institutsiooni (kirjanduse ja rahvaluule kateedri) järjepidevusest.² Poliitilise olukorra muutused ilmnevad esmalt ja selgepiirilisel institutsioonide loomises, kaotamises ja ümberkorraldamises, mis vältimatult mõjutab uurijate töövõimalusi ja käekäiku (Saarlo 2017: 29–30; 2019: 17; Langer 2021: 48–53; Jaago 2023: 137–138). Tuleb rõhutada, et rahvaluuleteaduse liitmine kirjandusteadusega sai alguse 1940. , mitte 1918. aastal, mil rahvaluule õppetooli veel ei olnudki ja enne rahvaluule õppetooli loomist 1919. aastal olid kirjanduse ning rahvaluule suhted ülikooliõpetuses määratletud pigem eestikeelse kultuuri kui iseseisvate erialade kaudu (Jaago 2020: 374–376). Erialade ühendamine 1940. aastal sai tugineda küll mõlema eriala senisele filoloogilisele kallakule, kuid struktuurimuutuste aluseks (õppetoolide/kateedrite ühendamine, kirjandusmuuseumi loomine ja rahvaluule arhiivi viimine selle alluvusse) lähtus uue võimu eesmärgist loimida eesti teadus nõukogude teadusse. Ühtlasi on tähelepanuväärne, et Laugaste

2 Kuigi üldjuhul oli kateeder seotud ühe erialaga, siis Tartu ülikooli kirjanduse ja rahvaluule kateedris nähti rahvaluulet iseseisva distsipliinina (RA, EAA.5311.63.16, l 15).

keskendub vaatlusaluses lõigus rahvaluuleõpetusele Tartu ülikoolis, mida ta ise 1944. aastast alates rahvaluule eriala õppejõuna suunas ja juhtis. Nii on võimalik, et see väide lähtub Laugaste enda tegevuse järjepidevusest. Seega tõusevad meelsuse asemel esile institutsioonide ümberkorraldamine ja sellega seotud suunamuutused erialas, põimunult Laugaste enda osalusega rahvaluuleteaduses. Samas, poliitiline olukord kujundas raamid, mis võimaldasid Laugaste kirjeldatud arenguid. Kui tõlgenduskonteksti laiendada ja lugeda sama raamatu eessõna, võib näha, et see on erialakeskne ja et seal puudub igasugune viide poliitikale. Keskendutud on hoopis hetkel (1970. aastatel) folkloristikas esil olevatele teemadele: rahvaluuleliikide struktuuri ja tekstide geneesi küsimustele (Laugaste 1980: 5–6).

Kuidas siis mõista nõukogudeaegseid tagasivaateid 20. sajandi folkloristikale? Kuidas mõjutab tagasivaate kirjutamise aeg seda, mida ja kuidas esile tuuakse ja mis varju jäetakse või hoopis maha vaikitakse? Kuidas esitatakse vaade rahvaluuleteaduse hetkeseisule, kui ollakse teelahkmel (millegi lõpus, uue alguses või pöördepunktis)? Kuidas mõjutab tagasivaadet uute sihtide seadmise vajadus ja kuidas see, kui kirjutatakse hinnanguid möödunudle tähtpäevadega seoses. Järgnevalt arutletakse nende küsimuste üle näidetele tuginedes. Seejuures tuleb rõhutada uurija isiku ja tema kujunemisega seotud aspekte: nagu Laugaste puhul eeltoodud näites ühtis ülevaade sõjajärgse institutsiooni tegevusest tema enda erialase tegevusega vaadeldavas institutsioonis, nii võib järgnevas näha folkloristide otsinguid, kui nad on algajad ja teevad oma esimesi teadustöid juhendaja või vanema kolleegi käe all ning siis, kui nad on juba rahvaluulet sel määral tundma õppinud, et leida oma tee ja käsitlusviis.

Pöördeaeg – tulevikuoootuste ja tagasivaadete pingeväli

Nõukogude perioodi lõpul aktualiseerus Tartu ülikoolis küsimus, kuidas oli viimase kolmekümne aasta jooksul kajastatud ülikooli ajalugu (vt nt Piirimäe 1990). Samas huvihoovuses on humanitaaria-alaste sõnavõtude üle arutlenud Peeter Olesk (1989). Muuhulgas märkab ta, et neis vaatlustes on välditud 20. sajandil toimunud pöördeaegu ja ühtlasi puuduvad käsitlused pöördeaegadel tegutsenud uurijatest, nagu folklorist Oskar Looritsast või etnoloog Gustav Rängast (Olesk 1989: 25). Ent Olesk ei tee siin etteheiteid teadusajaloo uurijatele, pigem näeb ta põhjust poliitilises raamis, kus pöördeaegade käsitlusi oli „ettenägelikum edasi lükata“ (samas).

Oleski mainitud teadmislünka hakati täitma 20. sajandi lõpul ja 21. sajandi alguses. Ühelt poolt tingis selle vajadus paigutada erialase arengu üldpilti selliste ajajärgude tegevus, mida varem teati või mäletati, ent mille üle ei olnud arutletud. Ühtlasi toimus põlvkonnavahtetus, mis tõi ilmsiks teadmiste puuduse, kuna enda vahetuid kogemusi sajandi esimesel poolel toimunud mõistagi ei olnud, kuid üha vähemaks jäi ka neid, kes said sõjaeelset ja -järgset kogemust vahendada. Nõukogudejärgse põlvkonna folkloristikaalaseid käsitusi pakuvad näiteks Diana Bergi ja Kaisa Langeri 1990.–2020. aastate uurimused (Berg 1999; Langer 2019; 2021; 2024). Samas tuleb esile 21. sajandil aktualiseerunud teooriate roll minevikupiltide loomisel. 1940. aastate lõpu ja 1950. aastate folkloristikat puudutavad käsitlused on märkimisväärselt mõjutatud postkolonialismi teooriast (vt nt Kapper 2011; Saarlo 2017: 28, Langer 2021: 17–19; 2024). Selles lähenemisviisis nähakse võimalusi sihipäraselt tegelda keeletesandiga, analüüsida institutsioonide muutumise seoseid riigivõimu sekkumisega teadustegevusse ning jälgida keskuse ja perifeeria suhteid (Langer 2024: 232). Viimasega seoses rõhutatakse vallutaja (võimu) valgustuslikku, vallutatutele eeskujut andvat positsiooni (Kapper 2011: 125; Langer 2019: 443).

Mida tähendab „vallutajate valgustuslik“ positsioon, selle kohta võib leida näite Veera Pino 1950. aastal kaitsitud diplomitööst, milles eesti sõjajärgne rahvaluuleteadus seotakse 1930. aastatel Nõukogude Liidus (mitte enne sõda Eestis) tehtuga. Märkimisväärselt palju viidatakse Maksim Gorki 1934. aastal kirjanike kongressil peetud kõnele, milles väärtustatakse folkloori seotust töötava rahva loomejõuga (Pino 1950: 1–4). Ühtlasi juhendatakse edasiste uurimisülesannete sõnastamisel Nõukogude Venemaa eeskujult jälgida folkloorseid protsesse klassivõitlusest lähtuvalt (senise „vastuoludeta rahvusterviku“ vaatepunkti asemel); võtta eeskujuks Venemaal toiminud kollektiivsete ekspeditsioonide korraldamine (senise individuaalse välitöö asemel) ja keskenduda rahvaluule muutumise uurimisel folkloori „produtseerija“ muutumisele (senise tekstianalüüsi asemel) (samas: 29–30). Võib muidugi küsida, kas Pino kavaldas ja kirjutas teadlikult oma ülikooli lõputöö nõukogude ideoloogia vaimus. Oli ju toona tegemist stalinismi kõrgajaga Eestis. Ma siiski kahtlen selles. Pino oli sel ajal 25-aastane uurija, kel puudus alternatiiv sõjajärgses ülikoolis õpitule. Liiasi ei olnud sel ajal veel märkimisväärselt palju eeskujusid, kuidas nõukogude ideoloogiasse sobituvat tööd kirjutada. Tema tugevus seisneb pigem refereerimises kui ideoloogiaga mängimises. Et kavaldamine eeldab mitmekesisist uurijakogemust, sellest võib leida vaimuka näite Gustav Suitsu 1940. aasta sügisel Loomingus avaldatud artiklist „Kaks kirjandusteooriat“. Selles kahe teooria (mõistagi vana

ja uut vastandavas) ülevaates mängib ta uue retoorikaga, aga teeb siiski lugejale vihjeid, kuidas loetavat mõista: „Pole ideoloogilise tegevuse ala, kus pöörettegeva proletariaadi võidukas diktatuur mitte kaasa poleks toonud maailmavaateliste tähiste vahetamist,“ ja nüüd on vaja eesti lugejat tutvustada nende progressiivsete käsitlustega, mille kättesaamine oli seni „Tartu rahu tõketega“ takistatud. Kuid samas: „... hõlpsam oli kellaosuteid lükata Moskva ajale kui meie „läänlaseks“ kasvatatud üliõpilastel Moskva kirjandusteadusliku horisondi vaateid omandada“ (Suits 1940: 1116). Veera Pino diplomitöös sellist kaheplaaniisust ei ole. Kuid mida enam jõuab Veera Pino oma töös rahvaluuletekstide analüüsi juurde, seda enam taanduvad ka tema töödest nõukogulikud ootused rahvaluule käsitlemisele (vrd Pino 1953; 1964). Võimalik, et ideoloogiliste aspektide ilmnemine teadustöös ei pruugi üheselt osutada uurija teadlikule meelsusele üldiselt. See võib tema vanust ja kogemust arvesse võttes osutada ka otsinguks, mille pinnalt veendumused alles kujunema hakkavad.

Pöördeaegadest pakkusid 21. sajandi uurijatele esialgu huvi 20. sajandi varasemad sündmused (professionaalsete rahvaluuleinstitutsioonide loomine) ja sellest lähtunud teadustegevus (Berg 1999; 2002; Jaago 2003). Niisamuti on jätkuvalt pööratud tähelepanu uurijatele ja nende vaadete kujunemisele (Seljamaa 2007; Tasa 2008; etnoloogia näitel Nõmmela 2007). Peagi tõusis huvikeskmesse 1940.–1950. aastatel toimunu (Saarlo 2017; 2019; Langer 2021). Nende käsitluste eesmärgiks on ideoloogilise surve tuvastamine. Selline eesmärk kallutab uurimuse kohati äärmusesse, tõlgendades muutusi teadusprotsessis ja keelekasutuses vaid nõukogude ideoloogia eripärana. Samas võib aga näha tasakaalu otsimist uurijate kohanemisevõime ja võimuvahetusest tingitud pöördeolukordade vahel. Eesti teadusloo kontekstis on tähelepanuväärne erinevate totalitaarsete ideoloogiate vastasmõjuseoste rõhutamine, nagu teeb seda arheoloogia näitel Erki Russow (2021: 54).

Võim, institutsioon ja uurija – suhete muutumine ajas

Stalinistliku perioodi folkloristikat iseloomustades vaatleb Liina Saarlo (2019) ideoloogilise kontrolli kohalolu Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluulesektori korraldatud välitööde näitel. Ta toob esile võimupoolsete ettekirjutuste osa uurimisteemade valikul ja välitööde korraldamisel. Saarlo uuritavatel ekspeditsioonidel oli suuniseks koguda materjali, mis osutaks eesti ja vene sõprussuhetele (näiteks rahvaluule kogumine eesti ja vene kultuuripiiridel Peipsi ümbruses, Ida-Virumaal).

Rahvaste sõpruse teemaga kohandati hiiu- ja vägilasmuistendid, millele viitab ka Saarlo artikli pealkiri „Kalevipoeg ja Dobrõnja“ (2019: 15–16). Ühtlasi rõhutab Saarlo, et selleaegsed uurimisteemad olid ettekirjutused, mitte lihtsalt moesuunad (samas: 19). Võimu ettekirjutuste vältimine ei olnud mõeldav, seda enam, et riiklik kontroll ja karistused olid igapäevased: näiteks teaduskraadi tühistamine Richard Viidalepal, vangistus ja Eestist väljasaatmine Herbert Tampere, August Annisti ja Rudolf Põldmäe puhul.³ Rahvaluulematerjalide lähivaatluse käigus jõuab Saarlo ajastuülese küsimuseni: mis asjaoludel folkloristide teatud tööd marginaliseeruvad või jäävad üldse tähelepanuta (samas: 50–51). Poliitiliste ettekirjutuste ajal kogutud materjali (nõukogude folkloori) kõrvalejäämine on kergemini mõistetav kui rahvaluule seisukohast asjakohaste materjalide eiramine (venekeelne pärimus). Varjatult tuleb neis valikutes esile uurijate huvi: nii või teisiti jõudsid folkloristid teemadeni, mis neid ennast kõnetasid. Kuna huvitavate teemade ring ei pruugi olla kitsas, leitakse igal juhul ka piiratud tingimustes need alad, mis rahuldavad uurimisjanu.

Saarlo käsitlestest tuleb nähtavale kogenud folkloristide suutlikkus kohaneda ja oskus tegelda võimu soositud teemadega oma teaduslikele huvidele vastavalt (hiiu- ja vägilasmuistendid, Kalevipoeg ja eeposte teema). Ent teatud teemade vältimises (olgugi, et see oli vastandumine võimuideoloogia) näeb Saarlo eriala mõningast konserveerumist, takistust uuenumisele (samas: 50).

Saarlo käsitlust on ajastukonteksti mõttes huvitav kõrvutada eelviidatud Veera Pino ülikooli lõputööga „ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi 1948. a. ekspeditsioon Kagu-Eestisse. Kriitiline analüüs“ (Pino 1950). Mõlemad väljendavad nõukogude ideoloogia rolli teadustöös. Samas osutab Saarlo tagasisivaatav käsitlus folkloristide kohanemisviisidele ja omaaegse kogumistöö tulemuste kasutatavusele hilisemas folkloristikas. Algaja folkloristi ning samas uue

3 Olles uurimise all 1945. aasta kevadest 1946. aasta kevadeni, pidi Herbert Tampere oma ametikohustustest tulenevalt selgitama, miks hoitakse Kirjandusmuuseumi kultuuriloolises käsikirjaarhiivis nõukogude võimu seisukohast vaenulikuks peetud materjale (RA ERAF.130SM.1.2698-1). Ülikooli õppejõud August Annist arreteeriti samuti 1945. aasta kevadel, ent kuna tema sõjaeelses ning -aegses töös nähti süsteemsemat vaenulikkust tegevust, karistati teda pärast üheaastast juurdlust kuueaastase vangistuse ja kogu vara konfiskeerimisega paragrahv 58-10 lg 2 alusel („Propaganda või agitatsioon, mis sisaldab üleskutset nõukogude võimu kukutamisele, õõnestamisele või nõrgendamisele“) (RA ERAF.129SM.1.12712-1; Õispuu 1996: B4; 23). Rudolf Põldmäe arreteeriti 1945. aasta kevadel, mõisteti süüdi paragrahv 58-10 lg 1 alusel (süüks keelatud kirjanduse ja salastatud andmete olemasolu). Ta vabanes vangilaagrist 1950. ja asumiselt 1955. aastal (Õispuu 1998: 387).

perioodi lävel seisjana visandab Pino suundi, kuidas teha uurimistööd kaasaegsetel alustel (mis tänapäeva vaatepunktist on vaadeldav kui totalitaarse riigi ideoloogia ettekirjutus). Tema kriitika ekspeditsiooni juhi Elmar Pässi aadressil (tehnilise varustuse vähesus, vaid vanema ja keskmise põlve pärimuskandjate küsitlemine, kollektiivsuse põhimõtte eiramine) on negatiivne ja kõigutamatu, jõudes lõpphinnangus selleni, et Päss ise oma vigu ilmselt ei mõistnudki (Pino 1950: 57–65; 226). Mõneti võib siin näha põlvkondlikku vastasseisu, kus noor (Pino) mitte üksnes ei refereeri, vaid võtab ka vastu nõukogude vaate teadustöö tegemise viisidele, mida vanem kolleeg (Päss) ei mõista. Ent võibolla oligi Pino töö seotud tema juhendaja otsingutega, mille eesmärk oli aru saada nõukogude folkloristika eripäradest ja seisukohtadest: kuigi töö juhendajat lõputões ei ole märgitud, oli töö ju siiski õpingute osa. Seda enam, et nii äärmuslikul määral need uued seisukohad eesti folkloristikas, sh Veera Pino uurimustes ei rakendunudki. Võib tõdeda, et Saarlo tagasivaates tuleb enam esile pinge võimustruktuuri ja teadlaste vahel, Pino kaasaega puudutav töö osutab suuresti pingetele teadlaste vahel. Ühtlasi ilmneb, et kõik hetkel uudse ja tulevikukohasena tunduv ei pruugi pikemas perspektiivis kandejõuline olla.

Sama perioodi käsitleb Kaisa Langer oma doktoriväitekirjas (2021). Õieti ärataski tema tähelepanu arhiiviainese hulgas see, mida sõjajärgsel perioodil nõukogude improvisatsioonide või nõukogude folkloori nime all koguti (vt nt Pino 1950: 7). Langer osutab faktile, et neid tekste on võimatu mõista, kui ei teata nende loomistingimusi (Langer 2021: 11). Nii püsib tema tähelepanukese institutsioonidel ja arhiividokumentidel: ta küsib, kuidas mõtestada tänapäeval 1940. aastate teisel poolel ja 1950. aastatel tehtud valikuid, olgu materjali kogumisel ja arhiveerimisel või arhiividokumentide töötlemisel (kui neid on lõhutud, määritud või muul moel rikutud). Sellest küsimusest tõukub ka Langeri selgitus, miks on vaja uurida rahvaluuleteaduse ajalugu. Langeri tõlgenduse keskne kontseptsioon on hübriidsus, mis märgib eri ajast pärit teoreetiliste ja ideoloogiliste sfääride omavahelist põimumist, eripärast ideede ja teooriate segu (samast 18–19). Hübriidsuse kontseptsioonis võib näha samasust Liina Saarlo kirjeldatud uurijate kohanemisega, mis tõi kaasa küll oma oskuste ja teadmiste rakendamise, kuid uutes oludes ka teaduse konserveerimise, tõrksuse uute uurimisteemade ja -viiside suhtes.

Saarlo ja Langeri arutluskäigud juhtisid mu tähelepanu Eduard Laugaste rahvaluuleteoreetiliste seisukohtade võimalikule

tagapõhjale.⁴ Nimelt on tema rahvaluulekäsitlus märkimisväärselt kirjanduskeskne (rahvaluule on vaimne kunstilooming) ja minevikku suunatud. Rahvaluule vaatlemine suulise kirjandusena võimaldas Laugastel ühitada ta enda huvi kirjanduse kui sõnakunsti vastu ja nõukogude folkloristika arusaama piiritleda folkloorina rahvakultuurist vaid seda osa, mida sai uurida kirjandusteaduslike meetoditega. Kuid miks paigutas Laugaste rahvaluule minevikku, eitades tänapäeva rahvaluule olemasolu? Tänapäeva rahvaluule kontseptsioon (nagu ka huvi selle valdkonna vastu) oli olemas enne sõda (Loorits 1929).⁵ Sõjajärgselt peeti Tartu ülikooli kirjanduse ja rahvaluule kateedri, Kirjandusmuuseumi rahvaluuleosakonna ning Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluule sektori folkloristide ühiseid koosolekuid tänapäeva folkloori teemadel: üritati mõista, mis see on ja kuidas seda nõukogude ühiskonnas määratleda. On näha, kuidas Laugaste seda teemat väldib (RA EAA.5311.63.33, l 1–9; Jaago 2019: 126, 130–131). On ilmne, et rahvaluule paigutamine modernismieelsesse talupojajühiskonda aitas tal vältida nõukogude folkloori teemat. Mil määral (ja kas üldse) oli see valik teadlik taktika nõukogude võimu tingimustes hakkama saamiseks ja mil määral (või täielikult) tema erialane veendumus? Tundes Laugaste põhimõttekindlust, eeldan, et need tegurid kujundasid tema vaateid samaaegselt ja põimunult.

Kokkuvõtteks võib öelda, et 21. sajandi teisel aastakümnel esile kerkinud huvi nõukogudeaegse folkloristika vastu tulenes vajadusest mõista totalitaarse võimu ideoloogilise surve osa teaduse kujunemises. Näib, et selline lähenemisviis nõudis distantsi, eemaldumist nõukogude ajast, et paremini märgata poliitilist kontrolli

4 Eduard Laugaste erialateoreetilised seisukohad on kompaktsena esitatud tema õpikus „Eesti rahvaluule“, millest viimane, kolmas trükk ilmus 1986. aastal. Oma rahvaluule sissejuhatava kursuse loengud avaldas ta esimest korda 1965. aastal (Laugaste 1965; 1986; vt õpikute kohta Jaago 2019: 125–127).

5 Mõnedest käsitlustest võib jääda mulje, et Laugaste ei olnud rahvaluule erialaga pärast ülikooli lõpetamist seotud ja alustas erialast karjääri alles 1944. aastal ülikooli juurde tööle asudes (vrd Saarlo 2017: 33). Sellega võiks põhjendada ka tema erialaste vaadete lahknevust sõjaeelsetest uuematest rahvaluuleteaduslikest vaadetest. Kuid päris nii see ei ole. Laugaste lõpetas ülikooli 1936. aastal rahvaluule erialal. Järgmisel, 1937. aasta kevadel kaitses ta magistrikraadi rahvaluule alal (mis nõukogude ajal muudeti teaduste kandidaadi kraadiks ja see andis võimaluse töötada dotsendina). 1937. aasta augustist alates tegutses ta kooliõpetajana (esialgu kutse omandamiseni õpetajakandidaadina) ja sellega paralleelselt jätkas ta sama aasta septembris rahvaluulealaseid ülikooliõpinguid „diplomeeritud edasiõppijana“. Walter Andersoni juhendamisel kavandas ta doktoriväitekirja surnuitkude teemal. (RA, ERA.2100.2.510, l 1–14) Väitekirja koostamine ja sellega seotud õpingud ülikoolis katkesid nõukogude võimu tulekuga 1940. aastal. (Vt Jaago 2019: 120–121.)

ja retoorikat. Ühtlasi oli vaja ka seda, et tekiks küsimus, kuidas sellel ajal loodud tekste mõista. Sellise küsimuse tekkimine eeldab uue põlvkonna tulekut, kel puudub kogemus nõukogude ajast. Ideoloogia rolli nähtavuse poolest erinevadki praegused uurimused nõukogude aja lõpul tehtud tagasivaadetest samale perioodile. Polnud ju nõukogude algusaastate folkloristika käsitlemine nõukogude ajal midagi keelatud. Toonased uurijad keskendusid aga eriala seesmiste arengute vaatlusele, proovides poliitilisest survest räsitud osaga mitte tegelda.

Saksa okupatsiooni aastad olid aga sellised, mis jäeti vaatlusest täiesti kõrvale. Kuna seda perioodi vaadeldi vaid kui katkestust, muutus mahavaikimine eeldatavasti loomulikuks: käis ju sõda, mis rahuaaja seisukohast ongi katkestus. Sõja järel tegutses osa folkloriste väljaspool Eestit (Loorits, Paulson, Oinas), kellega seotud suhtlusruum ei olnud kuigi avatud. Kes jäid Eestisse, üritasid kohaneda uue perioodiga ja ei kõnelnud sõjaaja tegevusest teaduse järjekestvuse kontekstis. Nii on ootuspärane, et 21. sajandil kerkis esile ka huvi selle (humanitaarias seni maha vaikitud) perioodi vastu (vt nt Russow 2021; Jääts 2022; Jaago 2023; Luts-Sootak 2023).

Piirid – pöördeaja vaatluste tunnusjoon

21. sajandi uurimustes tuuakse nõukogude võimu kehtestamisega seoses märkimisväärselt esile ideoloogia roll teaduse kujunemises. Ühtlasi kerkib 20. sajandi pöördeagade käsitlustes esile küsimus järjepidevuse ja katkestuste omavahelisest seotusest erialases töös, olgu institutsionaalsel, uurimuste või uurijate individuaalsel tasandil (Jaago 2023: 137–138). Mis aga iseloomustab 1950. aastatel kirjutatud teadusloo käsitlusi? Mil määral on neis sõnavõttudes nähtav ideoloogiline surve? Kuidas oma eesmärgi nõukogude ideoloogia raamistikus sõnastati ja kuidas see uurimustes kajastub?

Üks ulatuslikumaid käsitlusi 20. sajandi esimese poole folkloristikast pärineb 1959. aastal ilmunud koguteosel „Eesti rahvaluule ülevaade“ (Viidalepp 1959). Oma küllalt kriitilises artiklis 1940. aastate teise poole ja 1950. aastate folkloristide sõnavõtte suhtes peab Liina Saarlo seda teost siiski juba võimuideoloogiast vähem mõjutatuks (Saarlo 2017: 36). Teose üks koostajaid Ülo Tedre aga kirjeldab selle tööprotsessi vastakaid aspekte (Tedre 1997). Tema mälestuste järgi suunas kogumiku toimetaja Richard Viidalepp noori uurijaid peatükkide koostamisel ja tekstide üle arutlemisel neid ideoloogiat vältima ja enam erialasse süvenema. Samas aga tegi Viidalepp mööndusi „kaasaegse, s.o. nõukogude folkloori osas“. Kuna seda materjali ei olnud piisavalt, väidab Tedre, kasutas Viidalepp setu

laulikute vastavateemalisi improvisatsioone, seinalehtedest nopitud hüüdlauseid jms, mistõttu „[t]agantjärele ei saagi aru, oli see tõsiselt võetav või nimme parodeeriv käsitlus“ (Tedre 1997: 246).

Kõnesoleva koguteose eriala-ajaloo peatüki autoriks on sel ajal nooremasse põlvkonda kuulunud Vaina Mälk ja tema tekstis võib poliitilist retoorikat kohata üksjagu. Siit leiame ka selge murdejoone sõjaeelse ja -järgse folkloristika vahel, milleks on „kodanliku aja“ uurimuste „formalistlikkus“ ja nõukogude folkloristika „eesrindlikkus“.

Oma olemuselt on geograafilis-ajalooline meetod formalistlik-skemaatiline, mis ignoreeris rahvaluuleteose sisulist ja funktsionaalset külge, tema seost oma loojate ja tekkemiljööga, tema kui kunstiteose vaatlust. (Mälk 1959: 65)

Üsnagi ajastuomases sõnastuses on esitatud väide:

Nõukogude ühiskonnas, kus puuduvad antagonistlikud klassid, toimub rahvaluule kogumine ja uurimine ekspluateerimisest vaba rahva huvides, juhindudes maailma kõige eesrindlikumast teadusest – marksismist-leninismist. (Samas: 70)

Kui jätta kõrvale selleaegne retoorika ekspluateerimisest jms, näeb autor teadusmuutust selles, et uurijad on pärimuse mõtestamisel enam huvi tundma hakanud inimeste mõttemaailma vastu. On ju 20. sajandi alguses esile kerkinud geograafilis-ajalooline meetod tõepoolest tekstide vahelisi seoseid jälgiv, jättes demograafilised aspektid ning pärimusrühma vaated analüüsist välja (Kuusi 1980: 25–30). Kuid seoses Vaina Mälgu väitega tekib kaks küsimust. Esmalt, kas tõesti tekkis huvi pärimust valdavate inimeste vastu alles nõukogude ajal ja eriti nõukogude võimu ideoloogilises raamis? Teiseks, kas nõukogude perioodil tõesti asendus tekstikeskne vaade inimesekeskse vaatega? Õieti võib neid küsimusi retooriliseks pidada, sest inimesekeskne vaade oli märkimisväärselt olemas ka 1930. aastate eesti folkloristikas (samas kus ideoloogiliste ettekirjutuste tõttu oli inimeste mõtteilm nõukogude ajal pigem peidus kui vabalt uuritav ala); nõukogude aega sobiv sotsiaalseid vastuolusid võimaldav uurimine suubus aga tekstide tüpologia loomisse, mis on taas tekstikeskne vaade rahvaluulele. Alljärgnevalt neist teemadest täpsemalt.

Tekst versus inimene, inimlikud emotsioonid versus klassivõitlus

Folkloristlike käsitluste mitmesuunalisusest sõjaeelisel perioodil pakub põneva näite Lucie Põdras: ta esitab kolme aasta vältel kaks

vastandlikku vaadet samale teemale (Põdras 1932; 1935). Esimese uurimuse laulutüübist „Suisa suud“ koostas ta magistrikraadi taotlemiseks Tartu ülikoolis (Põdras 1932). Uurimus on koostatud klassikalises geograafilis-ajaloolise meetodi raamis, mille järgi töö eesmärk on rekonstrueerida laulu algkuju ja leida laulu tekkekoht. Tartu ülikooli selleaegne rahvaluuleprofessor Walter Anderson on töö arvustuses autorit igati kiitnud ja pakkunud välja, et selle uurimuse võiks ülikooli toimetiste sarjas avaldada (RA EAA.2100.1.11270, l 41–42). Andersoni soovitusel töö viimistlemiseks rajanevad samuti geograafilis-ajaloolise meetodi järgimisele: järelduste tegemiseks on vaja palju sama laulu teisendeid (ehk laulu üleskirjutusi), vaja on arvestada kõiki olemasolevad tekste. Anderson osutab sajandi alguses ilmunud Oskar Kallase „Suisa suud“-käsitlusele, rõhutades, et Lucie Põdrase analüüsimaterjal on poole suurem Kallase omast.⁶ Ent nüüd oleks vaja vaatluse alla võtta ka „rikkalik materjal S. Sommeri kogust“, mis oli rahvaluulearhiivi laekunud alles lähikuudel.

Kuigi Andersoni arvustusega on nõustunud ka rahvaluule õppejõud ja Eesti Rahvaluule Arhiivi juhataja Oskar Loorits (RA EAA.2100.1.11270, l 42), võib eeldada, et Loorits aktsepteeris ka teistsugust vaadet teemale. See ilmneb Lucie Põdrase 1935. aastal ilmunud artiklist „Näiteid rahvalaulude motiivistiku arenguteedest“, kus ta samuti käsitleb laulu „Suisa suud“, lisades sellele teemalt lähedasi motiive (Põdras 1935). Artikkel ilmus kogumikus „Kaleviste mailt“, mis sisaldas suures osas noorte folkloristide töid ja uute teemade käsitlusi. Kogumiku initsiaatoriks oli Oskar Loorits (Taal 2018: 175). Lucie Põdras töötas Eesti Rahvaluule Arhiivis 1932. aasta sügisest 1935. aasta kevadeni – seega magistrikraadi omandamisest kõnesoleva artikli ilmumiseni (RA EAA.2100.2.2577, l 41).

Mille poolest erinevad need kaks uurimust? Oma magistri-töös kinnitab Põdras õieti Oskar Kallase öeldut, kuigi suurema materjali pealt. Ta sõnastab ülesande leida laulu „Suisa suud“ algkuju, lähtudes laulu süžee loogilisest esitusest. Selleks jagab ta laulu tegevusliini neljaks episoodiks: 1) luuda minek (laulu minategelane läheb metsast luuda tooma), 2) kohtumine metsas (laulikmina satub mäel kokku müütilise tegelase Oleviga/Kaleviga, kes küsib *kiuste kätta* ja *suisa suuda*; neiu on nuga, millega ta surmab kallalekippuja), 3) kodus juhtunust jutustamine (korduslaulu ülesehitusele omaselt jätkub laul juhtunu taasjutustamisega kodustele), 4) koduste trööst

6 Oskar Kallase monograafias on tuginetud 51 üleskirjutusele, Lucie Põdrase kasutada on olnud vastavalt 106 üleskirjutust (Kallas 1901: 302; Põdras 1932: 9).

(vanemad kiidavad neidu oma au hoidmise eest) (Põdras 1932: 12). Kõrvalekalded sellest tegevusliinist (näiteks luuda minekule järgnev episood neiu ehtimisest aidas) liigituvad ebaloogilisteks nii Põdrase kui ka Oskar Kallase analüüsis (Kallas 1901: 307–308). Nagu Kallas, nii ka Põdras jaotab tekstid põhja- ja lõunaredaktsioonideks, tulles järeldusele, et laul on lõuna poole rännanud Põhja-Eestist (vt Kallas 1901: 314). Põdrase otsuse järgi tuleb laulu algkodu otsida Kuusalu, Haljala ja Kadrina kihelkonnast, kust laul on liikunud Viru ja Viljandi⁷ suunal sealsete kaubateedega seondult. Ühtlasi ilmneb liikumissuund üle Järvamaa ja Rapla Lõuna-Läänemaale (Põdras 1932: 87–88).

On tähelepanuväärne, et geograafilis-ajaloolisel meetodil tehtud uurimustes kõneldakse laulu (teksti) rändamisest, liikumisest, tekkimisest jms, jättes kõrvale laulmise tähenduse ja inimese rolli laulude levikus.

1935. aastal avaldatud artiklis on Lucie Põdras laulu algteksti rekonstrueerimise ideest täiesti loobunud. Teoreetiliste skeemide asemel näeb ta laulude leviku tingimusena lauljate „fantaasiarikkust ja loomistungi“ (Põdras 1935: 75). Ta ei otsi algteksti ega otseseid laene vaid kujutlusi, mis loovad pinnase lähedaste motiivide meenumiseks ja kasutamiseks laululoomes. Seega pole alglaulu küsimus üldse teemaks. Pigem on küsimus selles, kas, kuidas ja miks laulikud oma kujutlusi lauludes just sellisel viisil reprodutseerivad. Nii seab ta kahtluse alla oma varasema seisukoha „Suisa suud“ algkodu paigutumisest Kuusalu kihelkonda: uuema käsitluse järgi tuleb Kuusalu lauludes näha piirkonnale omast laululoomise traditsiooni, mitte otsida sealt ajalisel varasemasse kihti paigutuvat algteksti (samas: 93).

Kuigi Lucie Põdras on mõne aastaga täiesti ümber mõtestanud regilaulu uurimise lähtepunktid ja põhiküsimuse, on ometi neis kahes töös ka midagi ühist. Nimelt üritab ta ka oma varasemas käsitluses samastuda laulikuga: miks laulik laulis just nii ja just neist asjadest; mida ta võis tunda, et neid laule laulda. Ta eeldab, et laulu peategelane lootis juba metsa minnes kohtuda noormehega, et „läbi elada sarnane seiklus“; et kindlasti meeldis talle selline suur, tugev, noor mees nagu Kalev ja kindlasti tahtis ta sellise noormehega kohtuda (Põdras 1932: 20). Anderson märkab seda mõttekäiku ja märgib arvustuses: „Töö on eeskujulik, välja arvatud mõned subjektiivsed väited (näiteks lhk. 20)“ (RA EAA.2100.1.11270, l 41). Kuigi ma nõustun siin pigem Andersoni kui Põdrasega, on siiski huvitav, et Põdras üritab

7 Oskar Kallase valimis on Viljandi- ja Tartumaalt noteeritud kaks laulu, mis ei luba tal üheselt väita, kas laul on seal kunagi olemas olnud, ent nüüd unustatud või on laul Setumaale üle võetud otse Põhja-Eestist (Kallas 1901: 313–314).

tekste mõista lauljate-kuulajate vaatepunktist: tema teadvuses seega ei liikunud-levinud pelgalt tekstid, vaid lood olid olemas tänu lauljatele, inimestele, kes neid lugusid laulsid ja vajasid. Oma uues käsitluses proovib ta nende laulude laulmist paigutada lauljate argiellu, otsides võimalust seostada laulu teemat õitsil käimisega, kus noored omavahel väljaspool kodu ju kohtusid (Põdras 1935: 93). On märkimisväärne, et samal ajal tegeles õitsil käimise teemaga Põdrase kolleeg, rahvaluulearhiivi töötaja Richard Viidalepp (1936). Kuigi hilisemad uurimused ei luba seostada Põdrase otsinguid ja õitsil käimist (Hiemäe 1998: 186), on siiski tähelepanuväärne laulude elulise kasutustausta otsimine. Ka on usutav Lucie Põdrase arusaam, et laulude tekkimise aluseks ei ole esmane tekst, vaid kujutus, millele ehitub üles motiivide valik ja reastus (Põdras 1935: 93). Nii oleks folkloristika keskmes mitte laul (tekst), vaid lauljad, hoolimata sellest, et uurijatena pääsime lauljatele ligi laulude kaudu.

Kuidas kohaneti nõukogude ideaaliga näha pärimuses ennekõike inimest? Kuna nõukogude algusperioodil oli esil kollektiivne teadvus (vt nt Pino 1950: 4), ei olnud inimese individuaalsed ja perekondlikud teemad (nagu ka Lucie Põdrase otsingud) kuigi vastuvõetavad. Küll aga sobitus sellesse aega külaühiskonna sotsiaalsete vastuolude teema, mida analüüsiti klassivõitluse vaatepunktist (vt nt Pino 1953). Kui neis 1950. aastate alguses noorte uurijate kirjutatud töödes peaks ilmnema klassivõitlus ja ühes sellega „uurimine ekspluateerimisest vaba rahva huvides, juhindudes maailma kõige eesrindlikumast teadusest – marksismist-leninismist“ (Mälk 1959: 70), siis täiel määral seda neist ei leia. Näiteks võiks klassivõitluse teemat otsida Ülo Tedre ülikooli lõputööst „Talupoja võitluse kujutamine mõisniku vastu XIX sajandi folklooris“ (Tedre 1951) ja sellest edasi arendatud 1950. aastate esimesel poolel kaitsstud väitekirjast, milles käsitleti uuema rahvalaulu „Eesti mees ja tema sugu“ tekke- ja kujunemislugu, kuid autor püsib valdavalt laulumotiivide analüüsi juures (Tedre 1951; 2003 [1954]). Sotsiaalsete konfliktide marksistlik tõlgendus kergitas mõistagi üles ajaloo ja rahvaluule seoste teema. Tedre töös ilmneb sotsiaalsete konfliktide teema aga mitte niivõrd klassivõitluse, kuivõrd ajaloolis-kultuurilise taustana, et mõista laulumotiivide kujunemist pea sajandi vältel.⁸ Veera Pino pühendab oma väitekirjas ajalooülevaatele sotsiaalsest kihistumisest märkimisväärselt palju ruumi, kuid lauluanalüüsi kokkuvõttest selgub: regilaulud ei kajasta ajaloolisi olukordi ja sündmusi, samuti mitte tegelaste individuaalsust

8 Vt rahvaluule ja ajaloo seoste teemat, sh Tedre siin viidatud käsitluste kohta lähemalt Jaago 2014.

(Pino 1953: 176–180). Sellest üle 400-leheküljelisest tööst on ühtlasi näha, kuidas laulude analüüs juhib autori ajaloo ja konfliktide teemalt üha enam regilaulu motiivide ja poeetika juurde. Veera Pino hilisem uurimus laulurühmast „Kubjas ja teomees“ on pühendatud laulude tüpologiseerimisele, mis on Pino väitel „eduka uurimis- ja publitseerimistöö eeltingimuseks“ (Pino 1964: 35).

Veelgi hiljem, 1970.–1980. aastatel on orjuslaulude teemadest üksikasjalikult kirjutanud Eduard Laugaste, sh raamatus „Saaksin ma saksa sundijaks“.⁹ Orjuslauludena käsitleti tekste, milles on juttu töö tegemisest võõrale (olgu mõisale või peremehele). Nende laulude uurimises sai tõesti teha sobivaid vihjeid nii klassiühiskonna konfliktidele kui ka külainimeste vaatele küla ja mõisa suhetele. Laugaste kirjutab: „Kättemaksumotiivi käsitleb ka laulutüüp „Saksad põrgu“, milles saksu soovitakse näha põrguvaevades, ja Kurat viib nad ise sinna, kirikuõpetuse poolt väljamaalitud vaevapaika“ (Laugaste 1985: 5).

Ent selliste üldsõnaliste kirjeldustega klassivõitluse teema lõpebki, sest uurimisfookus on ikka klassikalisel rahvalaulude uurimise eesmärgil – laulude liigitamisel genuiinselt seotud laulurühmadesse ja tüüpidesse, et korrastada arhiivimaterjali ning valmistada ette teaduslikke publikatsioone (Laugaste 1976: 15–26; 1985; vrd Kokamägi 1984). Nii jõuti inimese- ja ühiskonnakesksuselt ikkagi tekstikeskse uurimiseni.

Eeltoodud uurimisinäidete puhul tuleb esile nii uute lähenemisviiside kõrvalejätmine kui ka kohanemine uue uurimiskontekstiga. Kas Lucie Põdrase kujutlusest lähtuv vaateviis jäi kõrvale poliitilistel kaalutlustel või pigem erialase veendumuse tõttu? Kuna Põdras lahkus Eestist 1944. aastal, oli selge, et tema töid enam ei vaadatud, selle üle ei arutletud. Kas sellest loobuti ainult poliitilistel põhjustel? Vaevalt. Võrdluse pakub ju Oskar Looritsa tööde kasutamine ja mainimine näiteks pajatuste uurimises (Laugaste 1946: 34; Laugaste

9 Ülo Tedre väitel kujunes Eduard Laugaste uurimisrühm, mille töötulemuseks on kaks artiklite kogumikku „Saaksin ma saksa sundijaks“ (1976) ja „Kui ma pääsen mõisast“ (1983) KKI rahvalaulesektori võimaluste arvelt: „Moskvast kaubeldud kohad rahvausundi ja kommunistide uurimiseks anti „eesti rahvaluule sisuliseks läbitöötamiseks“ Eduard Laugaste moodustatud tööühikule.“ Ühtlasi selgitab Tedre telgitaguseid, kuidas ja kelle toel võimalusi loodi ja kellelt vastavalt neid ära võeti (Tedre 1997: 250). Ka mainib Tedre, et Laugaste tööühik hakati sektori keelepruugis kutsuma „ideoloogiarühmaks“: võib eeldada, et orjuslaulude uurimine sotsiaalsete konfliktide ja klassivõitluse raamistikus oli selleks ajaks folkloristide seas ka mõneti tagaplaanile tõrjutud. Tedre kui kaasaegse käsitlusest ilmneb, mil määral olid põimunud riigivõimu ja erialainimeste suhted.

ja Normann 1959: 71; vt nt Jaago 2019: 126; 130). Rahvalaulu-uurimises oli vaja ka seestmist pööret, et arusaam valmis laulude edasikandumisest muutuks arusaamaks jätkuvast laululoomest. Miks aga ei järgitud nii entusiastlikult alanud suunda liituda nõukogude folkloristikaga ja tegelda klassivõitluse uurimisega rahvaluule kaudu? Võimalik, et see ei olnud 1950. aastate lõpupoole enam vajalik. On mõeldav, et seda ei osatud ka päriselt ellu viia. Ja näib, et teadusargipäev lubas taas tegelda sõjaeelses teadustöös alustatud monumentaalsete väljaannete koostamisega. Nii kirjutab Ülo Tedre, sõlmides kokku eesti rahvaluuleteaduse eri perioodid:

Eestis on kogutud suhteliselt ohtrasti folkloorset ainet, eriti just rahvalaulu. Talletatud materjali korraldamine ja läbitöötamine, publitseerimisest rääkimata, pole olnud tasakaalus kogumistööga. Selles on osalt süüdi meie rahvalaulu eripära – mõneti meenutab ta läbitungimatut ürgmetsa. Nüüd, mil on taas alustatud „Vana Kandle“ ettevalmistustöid, võib arvata, et aja jooksul muutub ürgmets hästi korraldatud kultuurmaastikuks – kui jätkata eelmist võrdlust. (Tedre 1964: 7)

On selge, et on alanud uus periood nõukogude raamistikus. Ent miks ja kuidas see sobis nõukogude aega?

Monumentaalsed väljaanded ja enesekohane minevikupilt – stabiilsus pärast pööret

Liina Saarlo märgib, et 1940. aastate lõpul esile kerkinud nõue tegelda nõukogude folkloori otsingutega katkestas sõjaeelsel perioodil alanud regilaulude akadeemilise väljaande „Vana Kannel“ ettevalmistuse (Saarlo 2017: 37). Nõukogude aega pikemas vaates jälgides ilmneb, et just selliste suurteoste ettevalmistusest sai päästerõngas eriala sisuliseks kujundamiseks: suurteose ettevalmistamine pakkus ettekäände teemat igakülgse, objektiivse ja põhjalikult käsitlevaks uurimistööks ning selles nähti folkloristika põhiülesannet (Tedre 1958a: 55; 1958b: 446; Viidalepp 1958; 1959). Nii võideti aega ja säästeti energiat, et liikuda pealiskaudselt nõukogude folkloori teemalt rahvaluuleteaduse põhiteemade juurde. Fundamentaalsuses näeb Peeter Olesk teadlaste vastupanu riigi ideoloogilisele survele: „Nõue olla sügavuti ülimalt objektiivne tähendaks seega mitte et ainult ideoloogilise diktatuuriga teadlikule konfliktile minemist, vaid ka eesmärki saada sellest diktatuurist jagu, jäädes selles konfliktis peale“ (Olesk 1989: 22).

Eespool toodud tsitaat Ülo Tedrelt ju kinnitab seda: folkloristide ülesanne on tegelda sajandi vältel arhiivi kogutud ainesega: seda korraldada, süstematiseerida ja publitseerida (Tedre 1964: 7). Siin ei ole sõnagi riigi tellimusest. Monumentaalsete (s.o arhiivimaterjali akadeemiliste väljaannete) koostamises nõukogude perioodil võib seega näha nii erialast järjepidevust kui ka hetkevõimalustega kohanemist. Ent kui perioodi algul oldi Monumenta-sarja väljaandmise plaanide koostamisel märkimisväärselt entusiastlikud, siis perioodi lõpul tuli esile ummikseis ja kriitika. Miks see nii kujunes?

Ilmselt tulenes 1950. aastate entusiasm ositi sellest, et nii tajuti pääsemist totalitaarse võimu tellimusest koguda ja publitseerida nõukogude korda ja rahvaste sõprust kiitvat nn nõukogude folkloori. Kuigi nõukogude ajal ilmus mitmeid teaduslikke publikatsioone, sh Monumenta-sarjale lisaks ka teaduslikke antoloogiaid (Tedre 1997: 247–249), ja kuigi ka 1990. aastatel nähakse folkloristika eesmärki suurte tekstikogumike koostamises ja avaldamises (Mirov 1991; Rüütel 1991: 449), peetakse keskendumist suurte tekstikogumike publitseerimisele folkloristika arengut pärssivaks teguriks (Viires 1991).

Probleem näikse peituvat selles, millest Liina Saarlo kõneles kui folkloristika teatud konserveerumisest (Saarlo 2019: 50). Nõukogude ajal võetud suund monumentaalsusele ja fundamentaalsusele toomis, ent sedalaadi kohanemist võib pidada ka erialaseks sisepaguluseks. Perioodi lõpul, 1990/1991. aastal tajuti aga uusi arengusuundi, mis samal ajal osutas ka eesti folkloristika isoleeritusele. Eesti folkloristika piiride ja lähenemisviiside avardamise vajadusest kirjutab sel ajal folkloristide nooremat põlvkonda esindanud Mare Kõiva:

Muidugi on eesti rahvaluule suurväljaanded ja mahukamad tööd olnud seni tüpoloogiakesksed. Aine süstematiseerimise ja rahvusvahelisse ringlusse lülitumise huvides on see edaspidigi paratamatu. Enam tähelepanu tuleb aga pöörata alternatiivsetele meetoditele. (Kõiva 1990: 455)

Mare Kõivaga nõustub etnoloog Ants Viires (1991). Ühtlasi kinnitab ta, et monumentaalsete töödega tegelemine on pärssinud uurimise laiahaardelisust ja uute suundade kasutuselevõttu:

Nõukogude ühiskonna uhkes üksildases arengus oli see mahajäämus mõistetav, kuid nüüdsel maailma avanemise perioodil tuleb sellest üle saada, mida rutem, seda parem. (Viires 1991: 67)

Peeter Olesk, selleaegne Kirjandusmuuseumi direktor kõneleb samas kontekstis 20. sajandi teise poole folkloristikat haaranud

„tüpoloogilisest maksimalismist“ (Olesk 1990: 519–520), leides samuti, et see pidurdas rahvaluule uurimise uuenemist ja mitmekesistumist.¹⁰ Folkloristide konservatiivsuses näeb probleeme ka Kirjandusmuuseumi rahvaluuleosakonna staažikas folklorist Mall Hiimäe (1990: 586).

Tüpoloogilise uurimisviisi absolutiseerimisega kaasnenud ummikseisu süvendas veel üks nõukogudeaegne teadustava, mida Peeter Olesk nimetab „autohistoriograafiliseks teadvuseks“ (Olesk 1989: 20): tagasisaated teadustööle piirdusid oma institutsiooniga ja olid valdavalt seotud tähtpäevade tähistamisega. Paraku ei lisandunud enda tegevusega seotud minevikuesitlusele väljastpoolt tulevat kriitilist pilku. Praegu neid kirjutisi lugedes meenutavad need tegevusaruannet. Folkloristikas ju tegelikult oli tagasiside kolme rahvaluulega tegeleva asutuse vahel olemas, nähtav ja tuntud. Paraku tuleb 1990/1991. aasta kirjutistes hämmastavalt tugevalt esile vaen eri asutustes töötavate folkloristide vahel (Tedre 1990: 388; Järv 1991: 154; Rüütel 1991: 450–451). Ositi võib selle juuri näha varasemates kirjutistes ja järelkajasid ka praegu (Mälk 1959: 71; Saarlo 2019: 47). Ühtlasi on nõukogude perioodi lõpul märgatav vanemate kolleegide umbusk noorte folkloristide vastu (Hiimäe 1990: 585; Krikmann 1990: 707; Mirov 1991: 270; Rüütel 1991: 451). Rünnaak kolleegide suunal tekitasid aga kaitsereaktsioone ja teadustööd edasiviivat dialoogi sellest ei kujunenud.

Ent milline oli 1980. aastate „autohistoriograafiline“ vaade ja mil määral on selles näha teadlaste ja riigivõimu suhteid? Olesk kirjeldab neid suhteid, kasutades määratlust pragmatism: uurimisloo autoritel oli vaja oma tööd võimu silmis õigustada, arvestada soodsate ja ebasoodsate asjaoludega enda ja oma institutsiooni töös (Olesk 1989: 20). Tartu ülikooli asutamise 350. aastapäevaga seoses koostatud artiklite kogumikust, milles tutvustatakse eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri tööd, võib Eduard Laugaste ja Ants Järve ühisartiklist lugeda:¹¹

Kohe sõja järel loodud eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri teadusliku töö põhiülesandeks sai eesti kirjanduse ajaloo, kirjanduse teooria ja eesti rahvaluule süstemaatiline uurimine ja senise pärandi ümberhindamine monograafiliste uurimuste, artiklite ja teaduslike ettekannete kaudu. 1945. a. algul tegi EKP Keskkomitee eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri ülesandeks koostada viieköiteline ülevaatlilik eesti kirjanduse ajalugu. (Laugaste ja Järv 1982: 5)

10 Nn tüpoloogiline maksimalism on ka üks põhjusi, miks nii aktiivsel laulu-uurimise perioodil (nagu seda nõukogude aeg oli) Lucie Põdrase ideed laulike kesksest vaatest ei aktualiseerunud.

11 Et mainitud artiklikogumik on pühendatud Tartu Ülikooli 350. aastapäevale, see on väljaande tiitellehe pöördel kirjas.

Siin on tegelik töö ühitatud selle tellija (ehk kommunistliku partei) rolliga kateedri tegevuses.¹² Kas siin väljendub folkloristide-kirjandusteadlaste poliitiline vaade? Oleskile tuginedes võiks pigem eeldada, et öeldu haakub eelkirjeldatud pragmatismiga. Seda enam, et Oleski järgi oli vastuolu võimu ideoloogiate ja uurijate argielu vahel õhus ka enne nõukogude aega, ülikooli alustamisest saati: „mil lokaalne estofiilsus, akadeemiline fundamentalism ja ühiskondlik pragmatism on üksteisega kestvas konfliktis“ (Olesk 1989: 25). Õieti juhib selle probleemi jätkuvusele ka 20. sajandi lõpus tähelepanu Ingrid Rüütel, osutades ideoloogilistele erinevustele läänes populaarsust võitnud ja Eesti rahvaluuleteaduses senini oluliste arusaamade vahel – teemaks on rahvusideoloogia tähenduslikkus või selle kõrvale heitmine (Rüütel 1991: 450).

Kummati on eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri 40. aastapäevale pühendatud konverentsi teeside vihiku eessõna (eeltoodud artiklikogumikus esitatuga võrreldes) poliitiliste eneseõigustuste seisukohast märksa vaoshoitum. Osutatakse hoopis sõjaeelse ja -järgse töö järjepidevusele ning konstateeritakse kokkuvõtvalt: „Praegune kateeder tunneb end kõigi varem saavutatud väärtuste pärijana ja edasiarendajana“ (Eesti kirjanduse ... 1984: 2). Võimalik, et konverentsiteesid olid mõeldud siseringile – sel ajal tegutsevatele rahvaluuleteadlastele, samas kui ülikooli aastapäevale pühendatud artiklikogumik oli sõnum ülikoolile (sh juhtkonnale). Nii võib eeldada, et otsekoheste mõtete avaldamise ja võimu eeldatavate ootustega seotud sõnastuste vahel oli ka nõukogude ajal teatud skaala, millel paiknemist osati kaaluda oma eesmärgi ja publikut silmas pidades. Kuid neis tähtpäevakogumikes avaldatud aruandelaadsetes tagasisvaadetes võib märgata veel üht kolleegidevahelise suhtluse viisi – see on võimalus enda tööd suurendada ja kolleegi tööd vähendada (Laugaste ja Järv 1982: 6–8). Rünna ei toimu, ent töömahtude tasakaalustatud esitust samuti mitte.¹³

Võib öelda, et ülim põhjalikkus ja keskendumine kindlale uurimisviisile tõi kaasa tüli kolleegide vahel. 1990. aastatel nähti selle

12 Tartu ülikooli parteilisest juhtimisest vt lähemalt Tammiksaar 2023: 170–286.

13 Viidatud tekstis (Laugaste ja Järv 1982: 6–8) võtab Laugaste tegude loend leheküljejagu ruumi, samas kui oma kolmkümmend aastat ülikoolis töötanud Udo Kolgi töö mahub ühte lausesse. Mõistagi on selle põhjuseks kummagi ametialane positsioon – Laugaste oli erialajuht ja professor, Udo Kolk aga ilma teaduskraadita vanemõpetaja –, ja nii on tehtud valik ülikooli juhtkonnale saadetud sõnumi seiskohalt mõistetak. Kuid kas teadusajaloolises vaates ametialane hierarhia õigustab ka erialase panuse vastavalt suurendamist või vähendamist, on omaette küsimus.

põhjusena ennekõike ebakõla tekitavat tööjaotust asutuste vahel (Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluulesektor kui uurimisasutus, Kirjandusmuuseumi rahvaluuleosakond kui materjali koguv, säilitav ja korraldav, uurimiseks materjali ettevalmistav asutus, ülikooli kateeder kui õppeasutus). Ent oma osa on ka nii teoreetiliste seisukohtade erinevuses (tulenesid need siis filoloogilise ja etnoloogilise suuna erinevustest või hoopis vanema ja noorema põlvkonna tõekspidamiste erinevusest tüpoloogiakontseptsiooni rakendamisel). Igal juhul eitati teist ja teistsugusust, mis negatiivsete hinnangute jagamise kõrval tõi kaasa ka enda isoleerituse. Oleski esitatud minevikuvaate erijoon „autohistoriograafilisest teadvusest“ on sama medali teine pool: see võimaldas küll oma tööd esile tuua, kuid viis kõrvalpilgu puudumise tõttu samuti isoleerituseni.

Kokkuvõte

1940. aastal alanud ja 1944. aastal jätkunud eesti rahvaluuleteaduse kujunemine nõukogude ideoloogia tingimustes suunas (või sundis) uurijaid loobuma senisest rahvuslikust ideoloogiast ning mõtestama rahvaluulet sotsiaalsete konfliktide ja klassivõitluse ideest lähtuvalt. 1950. aastate lõpul leidsid eesti folkloristid lahenduse püsida klassivõitluse teel rahvaluuleteemade ja -motiivide uurimisel, ent riigi tellimusel püstitatud eesmärgi asemel koguda ja uurida riigikorda kiitvat rahvaluulet, jätkati rahvaluule suurskogumike koostamise ja tekstipublikatsioonide ettevalmistusega seotud uurimistöö traditsiooni.

1990. aastateks ilmnnes aga, et senine uurimisfookus oli viinud eesti folkloristika ummikseisu: tajuti kapseldumist ja väljendati pahameelt kolleegide aadressil. Folkloristide noorema põlvkonna esindajad tundsid vajadust folkloristika piire laiendada, et suhestuda läänes levinud uurimisviisidega. Ideoloogilises plaanis oli nüüd sajandi esimesest poolest tuttav rahvuslik perspektiiv kõrvuti uusi otsinguid pakkuvate läänes levinud vaadetega. Võib ka eeldada, et 21. sajandil esile kerkinud huvi ideoloogiatega rolli üle teaduse kujunemises ei tulene üksnes nõukogude-uuringutest, vaid seostub ka huviga praeguste teaduspoliitiliste mõjutegurite vastu.

Nõukogude ideoloogia mõju uurimisel on tulemuslikuks osutunud postkolonialismi teooria rakendamine: selle kaudu tuleb esile võimu ja uurijate suhe. Sellegipoolest on oluline jälgida, et omaaegsete tekstide tõlgendamisel ei otsitaks otseseid sõnakasutuse ja autori meelsuse vahel. Retoorikat võivad kujundada nii kirjutatu seos riikliku tellimusega (Oleski sõnastuses pragmatism) kui ka harjumuspärasus (näiteks peita Saksa okupatsiooni aeg Eesti NSV perioodi). Kuid

retoorika valik sõltub ka uurijakogemuse mitmetasandilisusest. Kuigi noore uurija töödes võib kohata nõukogude ideoloogiat esindavat retoorikat, võib see tuleneda mitte niivõrd tema väljakujunenud meelsusest, kuivõrd sellest, et ta on oma uurijaveendumuste otsingute algusfaasis. Erinevalt kogenud teadlasest ei ole tal alternatiive sellele, mida hetkel üldiselt nõuti või eeldati. Muutuste ajal on keerulises olukorras ka kogenud folkloristid: neil on ettekujutus oma erialast ja selle uurimisviisidest juba kujunenud, ent nüüd leitakse end olukorras, kus on vaja senisest teistmoodi mõelda. Aga kuidas siis? Just siin kohtuvad noored uurijad kogenud kolleegidega, ent need kohtumised võivad kaasa tuua nii toetuse kui ka konflikti.

Artiklis tuli esile ka see, et postkolonialistlik vaade võimaldab enam näha võimu ja uurija suhteid tagasivaatavalt, historiograafiline vaade seevastu avab enam uurijate vaheliste suhete iseloomu ühel või teisel ajajärgul. Esialgu üritati uusi nõudeid mõista, seejärel kohaneti ja osati ideoloogiat kas vältida või seda üle kavaldada. Nii jõuti eriala seisukohast oluliste aspektide uurimiseni (näiteks sotsiaalsete vastuolude teema küll püsis, ent selleteemalisi tekste uuriti rahvaluule korraldamise ja väljaandmise ning tekstipoeetika tundmaõppimise eesmärgil). Kuid ilmnes ka, et see piiras uute teemade ja lähenemisviiside katsetamist ning tõi kaasa umbusu uute ideede ja noorema põlvkonna vastu. Lucie Põdrase töö näitel selgus, et kõiki valikuid teaduses ei saa taandada riigivõimu ideoloogiale. Nii on siin käsitletud nõukogudeaegsetes minevikuvaateid hõlmavates sõnavõttudes tähelepanu vääriv aspekt, kuidas suheldi kolleegidega (oma äärmuslikes vormides oli näha nii rünnakuid kui ka mahavaikimist). Miks just niisugused suhtlusviisid (mis ju konstruktiivse kriitika ja dialoogi loova tagasiside puudumise tõttu teaduse kapseldumist suurendasid) nõukogude ajal esile kerkisid, ja mil määral on sel seoseid eelneva ja järgneva perioodiga, oleks omaette uurimisteema.

TIIU JAAGO on Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule kaasprofessor. Tema peamisteks uurimisaladeks on eesti vanem rahvalaul (laulu kujundkeel; laulutraditsiooni sotsiaalne taust); pärimuslik ajalugu (suguvõsa- ja pereajalugu; minevikust jutustamise tunnusjooned; kodu ja rändega seotud lood; pärimusliku ajaloo, piiri- ja traumateooria võimaluste kombineerimine minevikupiltide uurimisel); eesti rahvaluuleteaduse kujunemine 20. sajandil (rahvaluule õpetamine Tartu ülikoolis; filoloogilise ja etnoloogilise uurimissuuna vastasseis ning lõimumine).

Arhiiviallikad

RA – Rahvusrarhiiv:

EAA.2100.1.11270 – Eesti Vabariigi Tartu Ülikool. Isikutoimikud: üliõpilased. Pedras, Lucie (matrikli nr 7973).

EAA.2100.2.510 – Eesti Vabariigi Tartu Ülikool. Teaduskonnad, osakonnad, kabinetid. Isikutoimikud. Laugaste, Eduard.

EAA.2100.2.2577 – Eesti Vabariigi Tartu Ülikool. Isikutoimikud: töölisel ja teenistujad. Vallaste, Lucia.

EAA.5311.5.7 – Tartu Ülikool. Ajaloo-keeleteaduskonna dekanaat. Kateedrijuhatajate koosolekute protokollid (1945–1946).

EAA.5311.63.16 – Tartu Ülikool. Kirjanduse ja rahvaluule osakond. Koosolekute protokollid (1949–1951).

EAA.5311.63.33 – Tartu Ülikool. Kirjanduse ja rahvaluule osakond. Koosolekute protokollid (1954–1956).

ERAF.129SM.1.12712-1 – ENSV Riikliku Julgeoleku Komitee lõpetamata uurimistoimikute kollektsioon. Annist, August (1899).

ERAF.130SM.1.2698-1 – ENSV Riikliku Julgeoleku Komitee lõpetatud uurimistoimikute kollektsioon. Uurimistoimikud. Tampere, Herbert (1909).

Kirjandus

Berg, Diana 1999. Folkloristliku mõtte areng Eestis 1919–1940. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas (MA 28) ja Tartu Ülikooli Raamatukogus.

Berg, Diana 2002. Eesti Rahvaluule Arhiivi saamislugu. – *Kogumises uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks*. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused. Commentationes Archivi Traditionum Popularium Estoniae 20. Toim Mall Hiimäe, Kanni Labi. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 9–28.

Eesti kirjanduse ja rahvaluule uurimise probleeme 1984. *Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri 40. aastapäevale pühendatud konverentsi teesid*. 23. november 1984. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder.

Hiimäe, Mall 1990. Eks see koer käuksatab, kelle pihta kaigas käib. („Eesti folkloristika täna ja homme“). – *Keel ja Kirjandus* 10: 584–586.

Hiimäe, Mall 1998. Õitsilkäijate hooled ja rõõmud. – *Kultuuri mõista püüdes. Trying to Understand Culture*. Toim Terje Anepaio, Aivar Jürgeenson. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 176–195.

Jaago, Tiiu 2003. Kas folkloristika ja etnoloogia eraldumine sai alguse emakeelse ülikooli õppetoolide loomisest? – *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ja uurimispraktika alalt*. Toim Tiiu Jaago, Ene Kõresaar. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 35–59.

Jaago, Tiiu 2014. Rahvaluule, ajalugu ja „pärimuslik ajalugu“. – *Keel ja Kirjandus* 6: 418–435. <https://doi.org/10.54013/kk679a2>.

Jaago, Tiiu 2019. Rahvaluule õpetamise alguskümnendid Tartu Riiklikus Ülikoolis. Eduard Laugaste 110. – *Mäetagused* 75: 117–140. <https://doi.org/10.7592/MT2019.75.jaago>.

Jaago, Tiiu 2020. Jaan Jõgeveri rahvaluuleloengud Tartu ülikoolis aastatel 1909–1911. – *Keel ja Kirjandus* 5: 363–381. <https://doi.org/10.54013/kk750a1>.

Jaago, Tiiu 2023. Folkloristika Tartu ülikoolis 1941–1944: eriala järjepidevuse küsimus. – *Mäetagused* 87: 125–154. <https://doi.org/10.7592/MT2023.87.jaago>.

Järv, Ants 1991. Kõrvalseisja mõttejuppe. („Eesti folkloristika täna ja homme“). – *Keel ja Kirjandus* 3: 154–157.

Jääts, Indrek 2022. Eesti etnograafide Vadja välitööd aastatel 1942–1943. – *Tuna. Ajalookultuuri Ajakiri* 2: 60–82.

Kallas, Oskar 1901. *Die Wiederholungslieder der estnischen Volkspoesie*. I. Helsingfors: Société Finno-ougrienne.

Kapper, Sille 2011. Pärimus ja jälendus. Postkolonialistlik katse mõista rahvatantsu olukorda Eesti NSV-s ja pärast seda. – *Methis. Studia humaniora Estonica* 7: 122–135. <https://doi.org/10.7592/methis.v5i7.541>.

Kokamägi, Hilja 1984. Kaleidoskoop. Tüpoloogiseerimise probleeme „Vana Kandle“ puhul. – *Eesti kirjanduse ja rahvaluule uurimise probleeme. Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri 40. aastapäevale pühendatud konverentsi teesid*. 23. november 1984. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder, 11–14.

- Krikmann, Arvo 1990. Seitse korda mõõdetud – milal tuleb aeg lõigata? („Eesti folkloristika täna ja homme“). – *Keel ja Kirjandus* 12: 705–711.
- Kuusi, Matti 1980. Suomalainen tutkimusmenetelmä. – *Perinteentutkimuksen perusteita*. Toim Outi Lehtipuro. Porvoo, Helsinki, Juva: Werner Söderström OY, 21–73.
- Kõiva, Mare 1990. Veel kord rahvaluulest. („Eesti folkloristika täna ja homme“). – *Keel ja Kirjandus* 8: 451–455.
- Langer, Kaisa 2019. Kolhoosifolkloori kogumine ja uurimine varajases Eesti NSV-s. – *Keel ja Kirjandus* 6: 441–459.
<https://doi.org/10.54013/kk739a2>.
- Langer, Kaisa 2021. *Estonian Folklore Collections in the context of Late Stalinist Folkloristics*. Dissertationes Folkloristicae Universitatis Tartuensis 31. Tartu: University of Tartu Press.
- Langer, Kaisa 2024. Confronting Soviet Colonialism: Folkloristics in Early Soviet Estonia and East Germany. – *Folklore and Ethnography in the Soviet Western Borderlands: Socialist in Form, National in Content*. Toim Toms Җencis, Simon J. Bronner, Elo-Hanna Seljamaa. Lanham, Boulder, New York, London: Lexington Books, 231–250.
- Laugaste, Eduard 1946. *Eesti kirjandus I. Eesti rahvaluule*. Tartu: RK Teaduslik Kirjastus.
- Laugaste, Eduard 1965. *Loenguid eesti rahvaluule üldkursusest*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder.
- Laugaste, Eduard 1976. Regivärsiline rahvalaul ühiskondlike suhete peegeldajana. – *Saaksin ma saksa sundijaks*. Toim Eduard Laugaste. Tallinn: Eesti Raamat, 11–46.
- Laugaste, Eduard 1980. *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu*. II. Tallinn: Eesti Raamat.
- Laugaste, Eduard 1985. Saksad põrgu! – *Probleeme eesti regilaulude alalt*. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 699. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 5–18.
- Laugaste, Eduard 1986 [1975]. *Eesti rahvaluule*. Tallinn: Valgus.
- Laugaste, Eduard; Ants Järv 1982. Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri teaduslikust tööst. – *Tartu Riikliku Ülikooli toimetised* 615. *Töid eesti filoloogia alalt IX*. Toim Eduard Laugaste, Karl Muru, Udo Kolk. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 5–10.
- Laugaste, Eduard; Erna Normann 1959. *Muistendid Kalevipojast*. Monumenta Estoniae Antiquae II. Eesti muistendid. Hiiu- ja vägilasmuistendid I. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Loorits, Oskar 1929 [1928]. *Rahvaluulelisi küsimusi*. Äratrükk. Tallinn.
- Luts-Sootak, Marju 2023. Tartu Ülikooli õigusteaduskond Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944. – *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2021*. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 88–154.
- Mirov, Ruth 1991. Folkloristikas on kõik korras. („Eesti folkloristika täna ja homme“). – *Keel ja Kirjandus* 5: 268–271.
- Mälk, Vaina 1959. Eesti rahvaluule kogumise ja uurimise ajaloost. – *Eesti rahvaluule ülevaade*. Toim Richard Viidalepp. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 19–75.
- Normann, Herbert 2024. Tants teadatusse. Päevik 1944–1961. LXXI. – *Akadeemia* 10: 1901–1920.
- Nõmmela, Marleen 2007. *Etnograafiks kujunemine: Gustav Ränga välitööpraktika 1920. aastatel*. Studia Ethnologica et Folkloristica Tartuensis 10. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Olesk, Peeter 1989. Vastakuti omaenese ajalooga. – *Ülikool. Acta Publica Universitatis Tartuensis* 1: 3, juuli–september: 20–27.
- Olesk, Peeter 1990. Probleemid ja asjaolud. („Eesti folkloristika täna ja homme“). – *Keel ja Kirjandus* 9: 513–522.
- Piirimäe, Helmut 1990. Väitlusi eesti rahvusülikooli tekkelo ümber. – *Akadeemia* 5: 969–1002.
- Pino, Veera 1950. ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi 1948. a. ekspeditsioon Kagu-Eestisse. Kriitiline analüüs. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder. Diplomitöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas DT 9.
- Pino, Veera 1953. Sotsiaalsed vastuolud Eesti külaühiskonnas rahvalaulu andmete põhjal. Dissertatsioon filoloogiateaduste kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder. Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.
- Pino, Veera 1964. Laulurühma „Kubjas ja teomees“ tüpoloogilistest suhetest. – *Eesti rahvaluulest*. Toim Veera Pino, Ülo Tedre, Richard Viidalepp. Tallinn: ENSV TA, Keele ja Kirjanduse Instituut, 35–51.
- Põdras [Pedras], Lucie 1932. „Suisa suud“. Vana rahvalaul. Laulu monograafia. *Laudatur* töö. Tartu: Tartu Ülikool. Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.
- Põdras, Lucie 1935. Näited rahvalaulude motiivis- tiku arenguteedest. Mõningaid probleemi- asetusi meie rahvalaulude uurimisülesannete avardamiseks. – *Kaleviste mailt. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad* III. Tartu: ÕES, 74–94.

- Raid, Lembit 1995. *Vaevatee. Tartu Ülikool kommunistlikus parteipoliitikas aastail 1940–1952*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Russow, Erki 2021. Eesti arheoloogia ideoloogiate ristteel. Rahvusteadus 1940. aastate esimesel poolel kommunistliku ja natsionaalsotsialistliku võimu tuules. – *Tuna. Ajalookultuuri Ajakiri* 3: 53–73.
- Rüütel, Ingrid 1991. Mida öelda lõpetuseks? („Eesti folkloristika täna ja homme“). – *Keel ja Kirjandus* 8: 449–451.
- Saarlo, Liina 2017. Regilaul tuulte pöörises. Eesti folkloristika poliitiliste muutuste ajajärgul 20. sajandi keskel. – *Methis. Studia humaniora Estonica* 20: 27–54.
<https://doi.org/10.7592/methis.v16i20.13888>.
- Saarlo, Liina 2019. Kalevipoeg ja Dobrõnja. Rahvaluule kogumisest Alutaguse 1950. aastatel. – *Pildi sisse minek. Artikleid välitööde alalt*. Tänapäeva folkloorist 11. Toim Eda Kalmre. Tartu: EKM Teaduskirjastus: 15–58.
<https://doi.org/10.7592/TF11.Saarlo>.
- Seljamaa, Elo-Hanna 2007. Täiustatud tõde ehk Walter Andersoni rahvajuttude enesekontrolliseadus. – *Keel ja Kirjandus* 11: 888–906.
- Suits, Gustav 1940. Kaks kirjandusteooriat. – *Looming* 10: 1116–1118.
- Taal, Kersti 2018. *Õpetatud Eesti Selts*. Tallinn: Argo.
- Tammiksaar, Erki 2023. *Eestikeelse Tartu ülikooli esimene aastasada*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tasa, Monika 2008. Rahvusteadlane Oskar Loorits ja tema kaasaeg (1920–1940). Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas MA43.
<https://dspace.ut.ee/handle/10062/26098>.
- Tedre, Ülo 1951. Talupoja võitluse kujutamine mõisniku vastu XIX sajandi eesti folklooris. Diplomitöö. Tartu: Tartu Riikliku Ülikool, eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas DT14.
- Tedre, Ülo 1958a. Ühe rahvaluuleteose ilmumise puhul. – *Keel ja Kirjandus* 1: 54–55.
- Tedre, Ülo 1958b. Folkloristide teaduslik konvents. – *Keel ja Kirjandus* 7: 446–477.
- Tedre, Ülo 1964. Tähelepanekuid regivärsilise rahvalaulu tüpoloogiast. – *Eesti rahvaluulest*. Toim Veera Pino, Ülo Tedre, Richard Viidalepp. Tallinn: ENSV TA, Keele ja Kirjanduse Instituut: 7–34.
- Tedre, Ülo 1990. Ümberistumine ehk mõtteid meie rahvaluuleteaduse tulevikust. („Eesti folkloristika täna ja homme.“) – *Keel ja Kirjandus* 7: 385–388.
- Tedre, Ülo 1997. Tagasivaateid KKI rahvaluulesektori tööle 1947–1990. – *Keel ja Kirjandus* 4: 245–252.
- Tedre, Ülo 2003 [1954]. *Eesti mees ja tema sugu XIX sajandi Eesti lõppriimilises rahvalaulus*. Tallinn, Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Viidalepp, Richard 1936. Õits ja õitsikombed. – *Rahvapärimeste Selgitaja* 1. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiiv, 8–9.
- Viidalepp, Richard 1958. Kolm köidet läti rahvalaule. – *Keel ja Kirjandus* 1: 55–57.
- Viidalepp, Richard 1959. Läti folkloristide töömailt. – *Keel ja Kirjandus* 10: 639–640.
- Viidalepp, Richard (toim) 1959. *Eesti rahvaluule ülevaade*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Viires, Ants 1991. Probleeme jätkub. („Eesti folkloristika täna ja homme“). – *Keel ja Kirjandus* 2: 65–69.
- Viires, Ants; Ülo Tedre 1998. Uurimislugu. – *Eesti rahvakultuur*. Toim Ants Viires, Elle Vunder. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 15–45.
- Õispuu, Leo (toim) 1996. *Poliitilised arreteerimised Eestis 1940–1988*. 1. Tallinn: Eesti Represseeritute Registri Büroo jt.
- Õispuu, Leo 1998. *Poliitilised arreteerimised Eestis 1940–1988*. 2. Tallinn: Eesti Represseeritute Registri Büroo jt.